

*DVIJE KNJIGE ANDRIJE DUJICA O RAZVITKU
SOCIJALISTIČKOGA DRUŠTVENO-POLITIČKOG
SISTEMA U SSSR-U I U SVIJETU*

Iako sa zakašnjenjem, osvrnut ćemo se na dvije knjige dra Andrije Dujica — »Lenjinova koncepcija partije i njen utjecaj na stvaranje sovjetskog političkog sistema«, Split 1967, str. 318 i »Oktobar i dileme«, Split 1969, str. 167 — jednog od naših najboljih poznavalaca razdoblja konstituiranja prvoga socijalističkog društveno-političkog sistema u historiji. Razlog je neprestani interes za radove o tome vrlo kompleksnom razdoblju razvitka Sovjetske Rusije, kad su se javljale različite ideje o novom društveno-političkom sistemu, koje su se međusobno vrlo smjelo konfrontirale, ponekad dotle da se čak govorilo i o krizi partije, da bi odjednom nestale u okviru jedne jedinstvene koncepcije.

U prvoj knjizi, koja je zapravo autorova doktorska disertacija, obrađena je problematika nastanka Lenjinove teorije partije novog tipa i njenog utjecaja na razvoj prvoga socijalističkog društveno-političkog sistema. Ta je analiza dana na osnovi izvornog materijala, brojnih članaka iz tadašnje štampe, zbornika, rasprava i sl. U prilogu knjige data je opsežna bibliografija izvora, literature i periodike.

U prvom dijelu knjige autor analizira društveno-ekonomske karakteristike carske Rusije i promjene koje je na tom planu donio prvi svjetski rat, obje revolucije — februarska i oktobarska — i višegodišnji građanski rat.

U drugom dijelu autor razmatra Lenjinovu koncepciju partije radničke klase, posvećujući posebnu pažnju analizi odnosa klasa — partija, programskoj strukturi i unutarpartijskoj demokraciji.

U tom dijelu knjige posebno je zanimljiva obrada poznate diskusije o sindikatima — potkraj 1920. i na početku 1921. god. — koja je ubrzo pokrenula temeljna pitanja teorije i prakse socijalizma. Autor vrlo detaljno iznosi genezu i osnovne postavke pojedinih platformi: platforme desetorice na čelu s Lenjinom, platforme Trockoga i Buharina (i njegove »buferske grupe«, koja je predstavljala neuspjeli pokušaj posredovanja između platforme »desetorice« i platforme Trockog), platforme demokratskog centralizma i platforme radničke opozicije. Posljednja je platforma zanimljiva zbog toga, što se »radnička opozicija« zalagala za produbljivanje unutarpartijske demokracije i za predaju upravljanja procesom proizvodnje samim proizvođačima. Iako smatra platformu »radničke opozicije« preuranjenom, autor konstatira da je ona postavila neka ključna pitanja odnosa klasa — partija i klasa — javne vlasti, na koja se kasnije bez opravdanog razloga zaboravilo.

U trećem i posljednjem dijelu autor analizira razvitak sovjetskoga političkog sistema i ulogu partije. Posebno ističe klasni karakter sovjetskoga političkog sistema, koji se očituje već u prvim oktobarskim dekretima i nastavlja sve do izrade prvog ustava. U tim dokumentima naglašava se rukovodeća uloga proletarijata i siromašnih seljaka. Da bi se ona ostvarila, ograničavaju se izborna prava nekim političko-socijalnim kategorijama, raspušta prva Ustavotvorna skupština, u kojoj su većinu imali eseri a ne boljševici, osnivaju komiteti seoske sirotinje i revolucionarni komiteti u gradovima. Ta ograničenja političkih prava izazvala su otpor ne samo u zemlji već i u inozemstvu. Posebno značenje imao je kritički istup Rose Luxemburg za koji se ne može reći da je bio zlonamjeran.

U sistemu sovjetske vlasti Boljševička je partija ubrzo preuzela rukovodeću ulogu. To srašćivanje partijskog i državnog aparata imalo je i negativne posljedice. Poplava birokratizma, protiv kojeg se Lenjin žestoko borio sve do svoje smrti, bila je neizbježna. Samo u Moskvi bilo je god. 1918. 312.000 državnih i sovjetskih službenika. Usprkos velikom naporu da se taj broj smanji, god. 1922. još je uvijek iznosio 243.000! Borba protiv birokratizma javila se kao jedan od bitnih zadataka koji ni danas nije izvršen.

U opširnim zaključnim razmatranjima autor ističe da je Lenjinova koncepcija partije novog tipa izrasla iz marksističko-boljševičke orijentacije, iz borbe protiv reformizma u međunarodnom i u ruskom radničkom pokretu a zatim i iz općih društvenih uvjeta. Za njega ona nije samo ruska, jer su i druge partije ustrojene na istim načelima pokazale u drugim povijesnim i društvenim uvjetima pozitivne rezultate. »Partija novog tipa ima tri osnovna svojstva: prvo, ona je kadrovska partija, koja okuplja profesionalne revolucionare; drugo, takva je partija najviši oblik organizacije radničke klase i treće, u njoj je do maksimuma proveden princip demokratskog centralizma« — konstatira autor.

Za njega je, nakon preuzimanja političke vlasti, centralni problem socijalističke teorije i prakse odnos klasa — javna vlast. »Mi smo suočeni s jednim protivurječnim stanjem. Uslijed različitosti nivoa svijesti radničke klase, imamo organizacionu odvojenost partije od klase, i u isto vrijeme smo suočeni s opasnošću da se partija udalji od klase. Ovo se posljednje manifestira i u obliku svođenja klase svijesti na partijsku svijest, odnosno pretvaranju socijalne u političku revoluciju.

Stoga je veoma teško u određenom slučaju sa sigurnošću ustvrditi kad je odnos klase i partije takav da se može govoriti o deformitetu, o opasnostima koje proizlaze odatle što partija nastoji da zamijeni klasu. Mi smo došli do uvjerenja da je u lenjinizmu kao teoriji taj odnos u osnovi pravilno postavljen.«

U praksi, međutim, taj proces nije tekao najpovoljnije. Slabost ruske radničke klase i njene avangarde — partije — nametnuo je pretjerani radikalizam prema drugim socijalnim i političkim grupacijama (menjševici, lijevi eseri i dr.), s kojima se, po mišljenju autora, s vremenom mogla uspostaviti suradnja na progresivnoj osnovi. Taj se radikalizam, nakon relativno burnih diskusija, zaoštrio i unutar same Boljševičke partije da bi ubrzo nastupilo puno zatišje. »Sloboda mišljenja i postojanje unutarpartijskih frakcija, koje se stalno javljaju u Boljševičkoj partiji, i određena toleranost prema nosiocima oprečnih mišljenja ne znači da je Lenjin bio za pravo frakcijskog istupanja. Deseti kongres je u tom pogledu bio veoma jasan. Isto tako zabrana frakcija nije uklanjala mogućnost preispitivanja stavova; za to je trebalo birati poseban trenutak kad Partiji ne prijete opasnosti s bilo koje strane. Kasniji razvoj događaja pokazuje da pomanjkanje uvjeta za stalni dijalog, koji će Partija podržavati i usmjeravati, predstavlja osnovnu opasnost za napredak socijalističke misli. Tako Partija braneci jedinstvo, u stvari postaje sve manje jedinstvena, odnosno sve manje sposobna da izražava misli i težnje većine, i to ne samo članstva nego i klase.«

Takav razvitak nije bio neizbježan. Autor smatra da su u procesu razvoja sovjetskog političkog sistema propuštene povoljnije mogućnosti. »Međutim, u većem dijelu ovog perioda nije stvorena mogućnost da se razvijaju takvi oblici političkog sistema kroz koje može doći do jačeg utjecaja građana na rad javne vlasti. U periodu "ratnog komunizma", došlo je do zamiranja rada sovjeta deputata, napušteni su, odnosno ograničeni, organi neposredne demokracije, a naročito radničke kontrole. Napušten je sistem kolegijalnosti i uvedeno jedinsonačalije.

Sve više se vlast pomjerala od sovjeta na njihove izvršne organe, a centralizam je uvjetovao njihovo znatno okretanje prema višim izvršnim organima.«

Takav razvitak, po mišljenju autora, nije bio samo odraz objektivnih poteškoća već i jedna subjektivna orijentacija, koja je išla linijom jačanja državne vlasti. To znači da tadašnji sovjetski politički sistem nije bio jedini mogući sistem izgradnje novoga socijalističkog društva, čime se znatno šire perspektive i otvaraju nove mogućnosti.

U cjelini gledan, rad dra Andrije Duića predstavlja značajan znanstveni prilog rasvjetljavanju osnovnih dilema u odnosu partija — javna vlast u prvom razdoblju praktične realizacije socijalizma — prilog koji je rađen s ambicijama da se što više prodre u danas već prevladanu situaciju, ali da se u isto vrijeme uzdigne iznad nje do potrebnoga kritičkog nivoa na osnovi sintetskog saznanja polstoljetnog procesa razvoja socijalizma.

Druga knjiga »Oktobar i dileme«, iako manja po opsegu, zahvaća znatno širu problematiku u dužem vremenskom razdoblju.

U prva dva poglavlja »Oktobar i dileme« i »Prijelaz na mirnodopsku izgradnju« autor, uglavnom, rezimira svoje stavove iz prve knjige. Njegov je zaključak da se Boljševička partija na X kongresu god. 1921. odlučila za platformu »desertorice«, čime su izbjegnute dvije krajnosti: centralizam »ratnog komunizma« i zahtjevi za radikalnijom demokratizacijom sovjetskog društva, ali je daljnji razvoj pokazao da su se partija i društvo efikasnije osigurali od ovoga drugog nego što su uspjeli otkloniti negativne posljedice centralizacije i koncentracije vlasti na nivou države. »Sve će to pogodovati razvoju onih tendencija koje će se postepeno udaljavati od stanja i atmosfere koja je karakterizirala Partiju i društvo u lenjinskoj fazi. Došli smo, naime, do uvjerenja da je po bogatstvu unutarpartijskog života, po karakteru odnosa u njoj i društvu — uza svu izuzetnost situacije, i čak usprkos tome — ovo svijetlo razdoblje, ne samo u povijesti ruskog društva, već i cijelog komunističkog pokreta. Utoliko vrednije ukoliko njega uspoređujemo s razdobljem koje slijedi« — zaključuje autor. To razdoblje obrađeno je u trećem, kratkom, ali najzanimljivijem poglavlju: »Staljinizam i suvremene dileme socijalizma« s potpoglavljima »Geneza i osnovne karakteristike staljinizma« i »Međunarodne implikacije staljinizma«.

Za autora je staljinizam radikalno napuštanje marksističkog shvaćanja svih bitnih pitanja teorije i prakse socijalizma. On i nije dilema, već temeljno iskušenje s kojim se sukobila prva uspjela proleterska revolucija. Staljinizam je samo utoliko dilema »ukoliko su poslije Lenjinove smrti postojale i druge mogućnosti koje se, po onom što su nudile, mogu ocijeniti kao još neprihvatljivije«. Očigledno autor misli na trockizam, što indirektno priznaje kad se poziva na mišljenje G. Lukácsa iz njegova čuvenog »Pisma o staljinizmu« da je pogrešno na Zapadu rasprostranjeno mišljenje da bi razvoj sovjetskog društva tekao drukčije da mu je na čelu bio Trocki, a ne Staljin. Lukács smatra da je u osnovi Staljin proveo liniju Trockog, a ne Lenjina. Postojale su, međutim, i neke druge mogućnosti. Jedna je od njih nesumnjivo Lenjinova, doduše nedovoljno razrađena ideja *Nove ekonomske politike* (NEP), shvaćena ne samo kao privremeni povratak, ustupak kapitalističkim elementima privrednog sistema, već kao zametak novoga dugotrajnijeg društveno-ekonomskog sistema zajedno s prerano iskrivljenom idejom radničke kontrole i razvitkom sovjeta kao organizacionog oblika države radničke klase, koji će postepeno omogućiti uvlačenje širih društvenih slojeva u poslove upravljanja sovjetskim društvom. Staljin je prividno bio branilac toga dijela lenjinizma, samo privremeno u sukobu s tzv. lijevom opozicijom

(trockisti), a zatim je naglo prešao na suprotnu poziciju, u vrijeme sukoba s tzv. desnom opozicijom (god. 1929), i u praksi proveo osnovne zamisli Trockoga i njegovih istomišljenika, još u mnogo većem obimu i intenzitetu (industrijalizacija i kolektivizacija). Tako se staljinizam oblikovao u pravcu isključivosti, hegemonije i monopolizma ili kako autor zaključuje:

»Različit po formi i intenzitetu ispoljavanja on je svugdje značio, i može značiti: prvo, prije svega nepovjerenje prema radničkoj klasi, demokratskim institucijama i odnosima; drugo, birokratsko-etatiističku poziciju jednoga sloja i menadžersko-tehnokratsku psihologiju i društvene privilegije; treće, monolitizam kao opće načelo, koje insistira na formalnom jedinstvu, što se zasniva na nepriznanju razlika i isključenju bilo kakve borbe mišljenja; četvrto, znači zatvorenost, mistifikaciju, podanički odnos i nepovredivi princip hijerarhije; peto, isključivost, netolerantnost u području odnosa među ljudima, te političko siledžijstvo i, na koncu, šesto, on se zasniva na subjektivizmu i mehanicističkom shvaćanju društvenog procesa i odnosa u njemu.«

Tako zacrtan staljinizam imao je širi međunarodni značaj. Generacije komunističke odgajane su na staljinističkoj interpretaciji marksizma i lenjinizma, a organizaciona i idejna orijentacija cjelokupnog komunističkog pokreta bila je njemu potčinjena. (A šta se moglo učiniti, kad drugoga nije ni bilo!) Sve je to imalo izuzetno negativne posljedice. »Dogmatizam u teoriji, krutost u organizacionom pogledu, neinventivnost u pronalaženju najpogodnijih veza s pojednim slojevima društva vodili su u izolaciji partija, njihovom idejnom i organizacionom slabljenju. Izbor rukovodstava i ocjena njihova rada nije ovisila o stvarnom ugledu i sposobnostima. Potcjenjivani su kadrovi koji su djelovali u zemlji. Otpor bilo kakve naravi takvom stanju završavao je najčešće fizičkom likvidacijom. Tek pojedine partije čvršće vezane za probleme svoje sredine uspjele su osigurati širu mogućnost akcije.«

Autor, na žalost, ne ide dalje i ne iznosi koje su to partije i kakve su to specifičnosti. Govori jedino o Komunističkoj partiji Jugoslavije i njenom otporu staljinizmu, koji možda nije uvijek bio sveobuhvatan i osuvremenjen, ali je u dosadašnjoj realizaciji samoupravljačkog društva izvršio veliki napor. Mislimo da je ipak trebalo barem spomenuti KP Kine i posebno njena dugogodišnjeg vođu Mao Ce Tunga koji je svojim učenjem o siromašnim seljačkim masama, kao osnovnom nosiocu socijalističke revolucije u Kini, predstavljao u ono vrijeme značajnu specifičnost. Revolucija je u Kini upravo pobijedila na osnovi toga učenja, a započela je u vrijeme kad je u komunističkom pokretu dominirala Staljinova ocjena seljaštva kao reakcionarnog društvenog sloja koji ne može biti nosilac progresivnih društvenih kretanja. Taj je šablon odbacila još samo KPJ i to postupno u vrijeme NOB-a i socijalističke revolucije.

Autor inače premalo pažnje posvećuje Kini i njenim specifičnostima. U cijeloj knjizi se samo kaže: »Ortodokсну obranu staljinizma, jedne njegove varijante, preuzela je partija u zemlji koja je toj pojavi pružila najduži otpor. Odstupanje od sovjetskog modela diktature proletarijata izvršila je kineska Partija realizirajući jednu osobenu i dinamičnu revoluciju. Staljinističke koncepcije o razvoju socijalističkog društva i suvremenog svijeta prevladale su u toj zemlji 50-ih godina, baš u vrijeme kada je u Evropi otpočeo drugi val destaljinizacije. Međutim, neostaljinizam kineskog tipa u mnogo čemu je, po svojim manifestacijama, drugačiji od njegove evropske varijante. Specifičnosti su uvjetovane, uz ostalo, osobitošću kineskog društva, njegovom poviješću, kulturnom i političkom tradicijom, filozofijom i religijom. Zajedničko im je, međutim, subjek-

tivizam, nasilje, dominacija armije, dogmatska interpretacija klasika marksizma, glorifikacija ličnosti itd.« U jednoj bilješci još se kaže: »Bilo bi pogrešno protumačiti sovjetsko-kineski sukob kao razilaženje na liniji destaljinizacija — staljinizacija. Držim da je taj sukob u osnovi određen jednom zajedničkom crtom — nastojanjem da se, s jedne strane, zadrži dominacija, a s druge da se izbori pozicija koja će omogućiti podjelu sfere utjecaja. Drugi faktori, a naročito ideološki, bili su u drugom planu. To ne znači da nisu nastale značajne razlike i u tom području, a prije svega u odnosu na svjetski mir, koegzistenciju i ocjenu suvremenog kapitalizma.«

I to je sve, iako su problemi mnogo složeniji. Dok se za razdoblje, tzv. generalne linije (1958—1965) još može reći da predstavlja specifičnu varijantu staljinizma u Kini, koja se rađa u vrijeme kad on u SSSR-u i nekim istočnoevropskim zemljama dolazi u pitanje, makar i samo kritikom njegovih najgrubljih vanjskih manifestacija (XX i XXII kongres KPSS, 1956. i 1961. god.) teško je prihvatiti takvu ocjenu za najnovije razdoblje, kad je nakon dvogodišnje »kulturne revolucije« ponovno afirmirana linija Mao Ce Tunga. Takve ocjene bile su prije uobičajene u našoj literaturi. (Npr. vidi S. Dabčević—Orečanin: »Sovjetsko-kineski spor i problemi razvoja socijalizma«, Beograd 1964.) I sam je autor tog prikaza u knjizi »Socijalizam od teritorije do stvarnosti«, Zagreb 1969, potpoglavlje u kojem se govori o toj problematici nazvao »Pojava novog dogmatizma u Kini«. Ali je u idućem potpoglavlju napisao: »Po svoj prilici Mao Ce Tungova koncepcija ipak više odgovara Kini zbog njenih specifičnosti i nama nedovoljno poznatog i teško shvatljivog mentaliteta, tradicija i sl. Ona imponira većini stanovništva, ako ničim drugim, onda uzdizanjem svega kineskog, stvaranjem specifičnog kineskog puta u socijalizam, kojim se u isto vrijeme negira svaki drugi put, i smjelim konfrontiranjem sa SSSR-om.« S obzirom na naslov knjige »Oktobar i dileme« i vrijeme kad je nastala, odnosno objavljena, trebalo je posvetiti više pažnje Kini, jer, konačno, i ona predstavlja jednu od novih dilema, bez obzira što, kako autor kaže: »Naše poznavanje svih tih složenih odnosa je parcijalno, a po sadržaju najčešće vezano za političku sferu. Izostaje napor, a i mogućnosti su veoma ograničene, da se istražuju unutarnja gibanja, njihov socijalni, klasni i drugi smisao u zemljama koje grade socijalizam. Kod toga smo još uvijek opterećeni raznim predrasudama i sklonošću da vrijednosti određujemo prema našem vlastitom pogledu ili iskustvu.«

Ta primjedba utoliko više stoji što je autor u pogledu Čehoslovačke mnogo detaljniji i u stavovima puno konkretniji. Posebno je zanimljiva ona konstatacija: »Ako bismo čak bili skloni tome da vjerujemo u neke ocjene i činjenice koje se upotrebljavaju u posljednje vrijeme ostaje u najmanju ruku za razmišljanje slijedeće pitanje: da li su čehoslovačka Partija, radni ljudi te zemlje, mladi radnici, studenti i đaci, bili u stanju, bez obzira na prepreke koje im se isprečuju na putu, da nađu najpogodniji izlaz iz nastale situacije. Odgovor na ovo pitanje, bez obzira na to tko ga daje, pretpostavlja prije svega: prvo, objektivnu analizu društvenih i političkih prilika nastalih poslije siječanjskih odluka; drugo, ocjenu zrelosti Partije, stupanj privrženosti masa njezinoj politici, s jedne strane, te procjenu onih snaga koje se suprotstavljaju razvitku socijalizma u Čehoslovačkoj, s druge strane; treće, prethodno izricanje suda o tome da li je prihvatljiv bilo koji pritisak sa strane, kad je u pitanju unutrašnji razvoj jednog društva.«

U svojoj analizi međunarodnih implikacija staljinizma autor je došao do zaključka, da vrijeme monopolizma, poslušnosti i dominacije još nije prošlo,

ali da su mu zadani snažni udarci. »Staljinističko-dogmatske snage vrše posljednji napor da se, pod formom obrane socijalizma i slobode, održe. Mislim da su one u nekim regijama dobile prvu bitku zahvaljujući, uz ostalo, kolebljivosti, inertnosti i nedovoljnoj organiziranosti progresivnih društvenih snaga. Vjerojatno će dosta dugo potrajati politička stabilnost ovog stanja što ne znači da se neće ništa mijenjati u strukturalnom pogledu. Međutim, po prvi put su mnoge komunističke partije i napredne ličnosti beskompromisno ustale protiv oživljavanja metoda iz ranijeg razdoblja, osuđujući njihove nosioce i protagoniste. Time je stvorena veća mogućnost okupljanja i akcije, što neće ostati bez utjecaja na teoriju i praksu socijalizma.«

Čini nam se — bez obzira na nedavne događaje u Poljskoj, koji idu u prilog navedenom — da je takav zaključak suviše optimistički i da će još trebati uložiti mnogo truda radi prevladavanja svih negativnosti jednog ranije stvorenog modela socijalizma, a posebno njegovih tendencija za dominacijom.

U posljednjem, četvrtom dijelu knjige autor razmatra razvoj sovjetske teorije o diktaturi proletarijata i državi. U centru je njegovog istraživanja problematika transformacije diktature proletarijata i nova teorija općenarodne države. Njegova je ocjena da je sovjetsko društvo u posljednjem desetljeću doživjelo vidan napredak i da su promjene u ekonomskoj i klasnoj strukturi uvjetovale izmjene u političkoj nadgradnji. »U osnovi sva razmatranja ovih problema polaze od teze da diktatura proletarijata prerasta u socijalističku demokraciju, a država diktature proletarijata u općenarodnu državu, čime se u sovjetski politički sistem unose velike promjene.« Ti stavovi malo su dosad analizirani u marksističkoj teoriji, zbog čega bi im trebalo posvetiti veću pažnju, iako dijelom predstavljaju, posebno teorija općenarodne države (o kojoj se u posljednje vrijeme u SSSR-u malo govori) rezultat nedovoljno dosljednog napuštanja prijašnjih centralističkih koncepcija.

S obzirom na izloženi sadržaj i nivo interpretacije važnih problema i dilema razvitka socijalizma u SSSR-u i šire u svijetu knjiga dra Andrije Dujića zavrđuje znatnu pažnju, jer popunjava osjetnu prazninu u našoj ne baš preobilnoj literaturi o toj problematici. U tom pogledu ni primjedbe koje smo iznijeli ne mogu umanjiti njeno značenje.

Zlatko Čepo

*PRILOZI KOSTE ST. PAVLOVIĆA O JUGOSLAVENSKIM
EMIGRANTSKIM VLADAMA (1941—1944)
I NAMJESNIŠTVU (1945)*

Bivši diplomatski službenik Kraljevine Jugoslavije i autor niza priloga i knjiga (biografije Vojislava Marinkovića i Jovana Dučića, rasprava s područja diplomatske i političke povijesti Jugoslavije, te knjige bilježaka o razgovorima sa Slobodanom Jovanovićem¹) Kosta St. Pavlović se u pet priloga pozabavio pojedinstima pada nekih jugoslavenskih vlada u emigraciji, kao i, u petom, formiranjem Namjesništva.

¹ V. moj prikaz te knjige: *Časopis za suvremenu povijest*, I—II, 1969, 197—214.